

En el centenari del professor Alexandre Sanvisens i Marfull (1918-1995). Intrahistòria, vocació humanista i compromís pedagògic

Conrad Vilanou Torrano (Universitat de Barcelona)

Alexandre Sanvisens Herreros, *Recull de records de la història d'una família barcelonina: els Sanvisens*. Madrid: ViveLibro, 2017, p. 249.

El dia 16 de juliol de 2018 farà un segle que va néixer a Mollet del Vallès el professor Alexandre Sanvisens i Marfull, que va ser catedràtic de Pedagogia General de la Universitat de Barcelona des de l'any 1971 fins a la seva jubilació el 1987. Ens trobem, doncs, dins del que podem anomenar any Sanvisens, és a dir, una bona ocasió per revisar la seva trajectòria vital i el seu pensament pedagògic. A més, tenim a les mans el llibre que el seu fill, el professor Alexandre Sanvisens Herreros, biòleg i farmacèutic amb una sòlida formació humanista, ha escrit amb devoció familiar sobre la nissaga dels Sanvisens, un llinatge que s'endinsa a l'Edat Mitjana i que sempre ha estat lligat a la ciutat de Barcelona. Es tracta, a més, d'una família extensa, tal com confirmen els arbres genealògics que l'autor ha bastit amb rigor i paciència i que es poden trobar a les primeres pàgines de l'obra que ens ocupa. No debades, el matrimoni format per Pere Sanvisens Casas (1868-1956) i Ramona Marfull Armengol (1892-1967) va tenir onze fills, dels quals vuit van sobreviure.

Entre aquesta descendència, cal destacar el nostre professor Sanvisens, que va mantenir excel·lents relacions amb els seus germans, en especial amb Pere (1915-1938), un xic més gran i que va desaparèixer, sense ser localitzat, a la batalla de l'Ebre al novembre de 1938. De tota aque-

lla progènie –sis nois i dues noies– destaquen en el món de la cultura els noms del catedràtic de mecànica racional Francesc Sanvisens (1912-2001), del pintor Ramon Sanvisens (1917-1987) i, naturalment, del pensador, filòsof i pedagog, Alexandre Sanvisens i Marfull (1918-1995). Els altres dos germans nois foren Salvador Sanvisens (1922-1977) que es va dedicar a la fotografia i l'Andreu Sanvisens (1923-1995), pastisser i comerciant. Al costat d'aquests noms, no es poden oblidar la Carme Sanvisens (1920-2007), religiosa carmelita, i la Mercè Sanvisens, nascuda el 1927 i que encara viu amb una memòria prodigiosa, i que ha dedicat la seva vida a donar suport a la família, primer als pares, i, després, als germans i nebots. En definitiva, els membres de la família Sanvisens són gent d'empenya, amb iniciativa i vocació autodidacta que es van obrir camí en la fosca Barcelona de la postguerra, no sense dificultats de tota mena, més encara si es té en compte que van viure els estralls de la Guerra Civil, amb la pèrdua d'un germà (Pere) i amb la por per ser una família que freqüentava ambients catòlics.

Ben mirat, la família Sanvisens formava part d'una classe mitjana instal·lada en els barris de la ciutat Comtal, que en el seu cas era la zona del Clot, a l'antic terme municipal de Sant Martí de Provençals annexionat a la fi del segle XIX. El pare, Pere Sanvi-

sens, havia regentat una botiga de queviures a la Rambla de Catalunya de Barcelona, que va mantenir fins a la postguerra. L'avi Pere havia format part de la Cambra de Comerç de Barcelona, de la qual va arribar a ser-ne president, la qual cosa palesa el seu prestigi personal i professional. Aquesta posició va permetre que els fills que tenien aptituds pels estudis cursessin carreres universitàries, com varen fer Francesc, en el camp de les ciències, i Alexandre Sanvisens, en el món de les lletres. Tampoc es pot perdre de vista la trajectòria artística de Ramon Sanvisens, que va combinar la preparació artística a la Llotja amb una formació autodidacta, de manera que els tres germans –Francesc, Alexandre i Ramon– van destacar en l'esfera de la cultura, ja fos les ciències, les lletres i l'art. Vistes així les coses, la família Sanvisens recorda altres famílies europees –sobretot del Centre d'Europa– que, entre els segles XIX i XX, van emprar els recursos familiars obtinguts a base d'esforços i treballs a benefici de la formació de llurs fills.

El cert és que al llarg dels anys que vam tenir la sort de gaudir del magisteri del professor Sanvisens, ens vam poder fer una idea sobre la seva trajectòria personal i vital. Tots coneixíem el seu currículum acadèmic que havia publicat l'any 1970 la revista *Perspectives Pedagògiques* (núm. 25-26, p. 283-289), però desconexíem amb detall la veritable intrahistòria dels seus anys de formació i les dificultats dels seus inicis professionals que el van obligar a exercir diferents ocupacions, aspecte que sens dubte va restar temps per a la creació intel·lectual i l'elaboració d'un sistema propi com finalment va formular. La seva extensa família, va tenir quatre fills (Pere, Mercè, Lluïsa, Alexandre), el va obligar a treballar de nit, i així va esdevenir «un ocell nocturn» (p. 119). Quan hom llegeix el llibre que tenim a les mans s'imagina al doctor Sanvisens davant de la seva màquina

d'escriure, adquirida als Encants Vells, tot teclejant-la durant moltes hores nocturnes, quan la família descansava. Tal com recorda el seu fill Alexandre, el professor Sanvisens sempre anava tard perquè les obligacions múltiples l'obligaven a treballar contínuament, d'una feina a una altra, circumstància que va conferir al seu univers mental una certa dispersió que va contrarestar amb la voluntat de cercar una síntesi harmònica, aspecte que va ser possible gràcies a la visió sistèmica i cibernètica.

A gratient, volem ressaltar que el professor Joan Tusquets es va referir al professor Sanvisens, com el «pedagog de la transició», en el sentit que va tenir un paper cabdal en el trànsit de la ciència pedagògica del franquisme, quan dominava el nacional-catolicisme, a la democràcia, cosa que no ha de sobtar si tenim en compte que mai va ser una persona dogmàtica i que, gràcies a l'obertura del seu sistema, va poder assumir tot tipus de novetats, ja fossin científiques, socials i polítiques. En suma, el professor Sanvisens va ser un liberal, que estimava el pensament lliure i que s'oposava amb fermesa als dogmatismes, fossin d'esquerres o de dretes.

Si atenem a la seva trajectòria formativa, s'ha de dir que Alexandre Sanvisens –després de passar per les Escoles Pies i per l'Institut Balmes, llavors a l'edifici de la Universitat Central on va estudiar el batxillerat entre 1928 i 1935– va mostrar, des de ben jove, unes qualitats que no el van abandonar mai. Ens referim, en concret, a la seva bonhomia, al desig de sociabilitat, al cultiu de l'amistat i el diàleg, de manera que fou un gran conversador, un home de tertúlia, d'amable i enginyosa sobretaula, de paraula fàcil i intel·ligent. «Era molt expressiu i gesticulava contínuament en parlar per fer-se entendre» (p. 101). A tot això, podem afegir un tarannà alegre i optimista, procliu a la festa, entesa com a participació

col·lectiva en projectes que fomentessin la digna recreació dels joves. No va ser, doncs, un llop solitari sinó un autèntic mestre de la paraula, en sentit socràtic, que reunia al seu voltant un grup de persones, joves i grans, sempre disposades a escoltar i a aprendre. De tal faisó, que el professor Sanvisens va freqüentar durant els anys cinquanta la tertúlia del Cafè de la Lluna a la Plaça de Catalunya de Barcelona i, més tard, a Tarragona també va concórrer a altres reunions similars. Amb el transcurs del temps, també va ser assidu als sopars, sempre xirois i amb pensades agudes, de l'Arca de Noè. Una manera de fer que va sostroure molt temps a la seva família, a benefici d'amics, alumnes i deixebles.

No per atzar, Alexandre Sanvisens es va iniciar –com el *Meister* de Goethe– a través del teatre que va conrear com actor i autor teatral, des ben aviat, a l'Ateneu de Sant Lluís Gonçaga (els Lluïsos) del Clot. Igualment va ser un bon jugador d'escacs. També va participar en les activitats del Centre Moral de Sant Martí de Provençals, entitats on a més d'intervenir activament en la vida social, va ocupar càrrecs de responsabilitat en les juntes directives respectives. D'aquí, doncs, que una de les primeres vocacions del professor Sanvisens fos el teatre, de manera que no pot sobtar el seu interès per l'estètica –disciplina que va cultivar a bastament i de la qual va ser-ne professor a la Universitat de Barcelona quan va morir el 1952 Francesc de P. Mirabent– fins el punt que l'any 1958, tres anys després de presentar-se sense èxit a la càtedra d'estètica de la Universitat de Barcelona, va escriure un assaig titulat «Estètica del teatre» que roman inèdit (p. 92). En aquest punt, convé tenir present que Sanvisens va endegar, amb la col·laboració del seu germà Ramon, la publicació dels *Autos sacramentales eucarísticos*, una selecció de dotze peces clàssiques. Com diu el seu fill,

es tractava d'un projecte ben ambiciós des del punt de vista editorial amb l'esperança que es vendrien molts exemplars, en ocasió del 35è Congrés Eucarístic Internacional reunit a Barcelona el 1952, cosa que finalment no va succeir i que, per consegüent, va reportar importants pèrdues econòmiques.

Home de moltes empreses (acadèmies, projectes editorials, assessoraments, etc.), Sanvisens no tenia visió comercial per bé que els seus consells van ajudar a altres empresaris a tirar endavant amb el concurs de les seves idees. En tot cas, el professor Sanvisens considerava que la cultura i els diners eren incompatibles, i que la gent de negoci no tenia lloc a la Universitat pel seu comportament excessivament prosaic que entrava en conflicte amb els principis reflexius i teorètics del pensament humanista, sempre donat a una contemplació generosa i gratuïta de les coses. Clar i català: el doctor Sanvisens Marfull va defensar tostemps el saber pel saber i no per altres instàncies utilitàries, pragmàtiques o, simplement, pecuniàries. Al seu parer, pensar en qüestions crematístiques desvirtuava el treball intel·lectual i docent, fins el punt que va renunciar al premi en metàl·lic convocat per la Fundació Forns-Letamendi a finals de la dècada dels anys seixanta, per no acceptar les condicions dels organitzadors que no van voler publicar el seu treball totalment, només parcialment (p. 125).

A la vista del que diem, fa la impressió que l'estètica hagués estat un fi natural de la seva vocació humanista, i segons ell mateix em va comentar, va renunciar a la càtedra d'Estètica de la Universitat de València quan no va obtenir la de Barcelona a les oposicions que es van celebrar a Madrid el 1955 i que va guanyar el professor Valverde. Segons sembla, el tribunal davant dels excel·lents exercicis que havia realit-

zat es va comprometre a atorgar-li la càtedra d'Estètica de la nova Facultat de Filosofia i Lletres de València que estava a punt d'inaugurar-se. Anys després, cap al final de la seva vida, reconeixia que en rebutjar aquella proposta havia actuat un xic per despit i que aquesta actitud havia estat un error. Un pecat d'orgull de joventut perquè ell volia ser catedràtic a la Universitat de Barcelona, on tenia la família, com finalment va esdevenir. Sigui com sigui, la veritat és que el professor Sanvisens no va poder-se dedicar professionalment a l'Estètica, si bé la Pedagogia va sortir beneficiada de la seva tossudesia i ferma decisió.

No cal dir que la seva vocació docent va sorgir des de ben aviat i així, durant els anys de la Guerra Civil, va ser professor del «Instituto Libre» que, sota la direcció de la CNT, va funcionar a la Gran Via de les Corts Catalans, on avui es troba la casa Golferichs. Allà va ensenyar gramàtica castellana, geografia i història, i, el que és més important, també en aquell institut –entre l'alumnat– va conèixer Maria Lluïsa Herberos que va esdevenir la seva promesa i esposa, amb qui es va casar el 16 de juliol de 1946, el dia que complia 28 anys, després de les peripècies de la guerra i d'un llarg servei militar (entre Càceres i Vilafranca del Penedès). Mentrestant havia cursat la carrera de Filosofia que va concloure el 1942, després d'haver obtingut el títol de mestre l'any 1940. A més, va deixar sense finalitzar els estudis de dret, que el seu pare volia que cursés per tal d'aconseguir la independència econòmica. Però la vocació primera del professor Sanvisens sempre van ser les humanitats, la filosofia i la pedagogia, per bé que com assenyala el seu fill posseïa una «vis judicial».

De resultes d'això, el professor Sanvisens va renunciar a l'exercici professional de l'advocacia, i va optar per viure de l'ensenyament de les humanitats, la qual cosa el va obligar a treballar al mateix temps en

diferents llocs (Universitat, Instituts de secundària, col·legis com les escoles pies, acadèmies particulars, agències de publicitat, etc.), sense oblidar les tasques de traducció i la col·laboració –sovint mal pagada– per diferents enciclopèdies. Igualment, va impartir classes en un munt d'institucions dedicades al periodisme, a les ciències socials i a les relacions públiques, a banda dels cinc anys que va ocupar, entre 1959 i 1964, el rectorat de la Universitat Laboral de Tarragona. Segons em va comentar en alguna ocasió va ser recomanat per aquest càrrec a través d'una persona que el coneixia del temps dels Lluïsos. De manera que aquells anys de formació es van convertir en quelcom crucial pel gir pedagògic que va experimentar la seva vida, primer a Tarragona, i quan va deixar el rectorat, a la secció de Pedagogia de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. Com és prou sabut, va impartir infinitat de conferències, no sempre retribuïdes i que confirmen la versatilitat del seu pensament, certament universalista que busca la unitat. «Cap aspecte de la cultura –escriu el seu fill– era aliè als interessos d'en Sanvisens» (p. 112).

És del tot oportú recordar que va comptar des del primer moment amb el suport del Dr. Tomàs Carreras Artau, catedràtic d'Ètica de la Universitat de Barcelona, que el va anomenar el seu ajudant, fins el punt que el professor Sanvisens es va convertir en el darrer defensor de l'escola filosòfica catalana (o si es vol, barcelonina) que s'endinsa en el segle XIX amb noms significatius com ara Ramon Martí d'Eixalà i Francesc Llorens i Barba. Justament el llibre que comentem, recull una conferència impartida en el Centre Moral de Gràcia, el 8 de novembre de 1961. El seu fill explica com va elaborar aquesta intervenció, que posa en evidència la metodologia de treball del professor Sanvisens, una persona d'intuïcions que sorgien com

una doll d'aigua gràcies a la gran preparació intel·lectual i a una fina creativitat. «A partir de la una de la matinada del dia 6 de novembre de 1961, va començar a escriure a mà unes idees per la conferència. El dia 8 de novembre la va pronunciar, i el març de 1962 li va enviar amb retard al seu amic Manel Pallejà Bala un resum d'aquesta conferència, tal com li havia promès, perquè fos publicada al Butlletí del Centre Moral de Gràcia» (p. 118). Ara bé, la premsa en què feia algunes coses –atès que sempre anava atrafegat– no vol dir que no s'hi dediqués amb cos i ànima, i així moltes de les seves idees –sempre suggeridores– no van veure la llum perquè Sanvisens, ben al contrari del que succeeix avui, «no volia publicar res –diu el seu fill– fins que no tingués proves definitives» (p. 121).

Doncs bé, una idea central del seu univers mental va ser l'existència d'una tradició en el pensament català que s'arrela en la filosofia del sentit comú, que va ser manllevat de l'escola escocesa. Per aquesta via, i al costat de Tomàs Carreras Artau, a qui va dedicar una esplèndida glossa que va ser editada com opuscle, Sanvisens va bastir un pensament sintètic i harmònic, que es palesa en el resum de la conferència suara esmentada que el març de 1962 va enviar al seu amic Manel Pallejà. És un text breu i aclaridor, on posa de relleu el tremp del seu ideari que opta per una visió universalista i eclèctica, alhora que confirma que fos un pensador de la síntesi que, al seu torn, reclama una antropologia de la unitat psicosomàtica de l'ésser humà. No acaba aquí la cosa perquè el professor Sanvisens defensa que l'ésser humà constitueix una unitat de temps i d'espai, una unitat històrica, entre el passat i el futur, entre els orígens i l'esdevenidor.

En realitat, es tracta d'una síntesi que sorgeix de la comparació analògica entre dues realitats, ja sigui l'empirisme i l'histo-

ricisme, el naturalisme i el misticisme, entre allò personal i allò universal, entre la tradició i el progrés. Resulta evident que el doctor Sanvisens aspirava a superar els dualismes, tot advocant per una síntesi que posés fi a les visions maniquees de la realitat. Així es manifestava en la conferència dictada el 1961: «Una filosofia enraizada en el alma de Barcelona, basada en la prudencia y el buen sentido, en la armonía y en la sinceridad, en el análisis y en la síntesis» (p. 119). També en un text emblemàtic, «La búsqueda de la unidad», escrit a un quart de quatre de la matinada del dia 17 de gener de 1962, va deixar clara la seva intenció: «Hay que unir el mecanicismo con el vitalismo, el positivismo con el espiritualismo, la fenomenología y el objetivismo, partiendo acaso de bases distintas en la problemática planteada, a fin de encontrar una vía de unidad y de síntesis más provechosas» (Sanvisens Marfull, 2005, p. 274). Més endavant, afegia: «Quizás podría decirse que hace falta unidad entre la circunstancia y la substancia, en el caso del hombre. Porque el hombre es un ser que sabe resolverse en su circunstancia. Un ser de información y de ensayo. Un ser de relación óptica, por tener adecuación y acción, forma y proceso, consistencia y funcionalidad, espacio y tiempo, vida, plasmación vital y curso, historia. Ser de contraste, medio y entidad, existencia y esencia. Y no sólo estructura, sino ser de acción y de proyección» (Sanvisens Marfull, 2005, p. 274). No hi ha dubte possible: el professor Alexandre Sanvisens Marfull va ser un pensador de la síntesi, que agombola la filosofia neoescolàstica en què es va formar a la Universitat de Barcelona i la tradició orgànica psicosomàtica d'arrel cibernètica, en un tot eclèctic i harmònic que demana una antropologia igualment unitària.

Es pot afegir que el professor Sanvisens parteix del concret i de l'immediat, en

aquest cas de Barcelona, ciutat a la que estimava i a la que va dedicar diversos poemes, algun dels quals s'ha inclòs en aquest llibre que comentem, per arribar a Catalunya, i d'acord amb aquesta lògica, a tot el món en una projecció universalista que va fer que tingués interès en estudiar la llengua de l'esperanto. No deixa de ser curiós que l'entrada dedicada al professor Sanvisens que apareix a la Viquipèdia –que com indica el nom, vol dir anar ràpid– el defineix amb aquests dos qualificatius: pedagog i esperantista. Sense negar aquest interès esperantista que el seu fill reconeix, el cert és que en el seu pensament es detecta la presència del lul·lisme amb la seva combinatòria que va influir sobre la pansofia de Comenius que ha estat considerat un dels precursors de la idea d'Europa. Amb altres mots, Sanvisens fou un pensador que parteix d'allò concret i que aposta per una opció eclèctica i universal amb clara vocació integradora i conciliadora, basada en la prudència i en el sentit comú, i que apunta a la síntesi. Així les coses, no fou persona de topades, ni discussions, sinó de diàleg i concòrdia, de trobar ponts i solucions als problemes de cada moment.

Altrament, de la biografia del professor Sanvisens destaca el fet que trigués molt temps a assolir una plaça estable a la Universitat. Tal com hem indicat es va presentar sense èxit a la càtedra d'Estètica el 1955, i ho va tornar a intentar amb la càtedra d'Història de la Pedagogia de la Universitat de Barcelona el 1967 (havia estat professor de la matèria entre 1964 i 1967) i a la càtedra de Pedagogia General de la Universitat de València el 1968, que va aconseguir el seu amic Ricardo Marín. Però com diu el seu fill, el doctor Sanvisens era molt tossut i així el 1969 va obtenir l'agregació de Pedagogia Social i Sociologia de l'Educació de la Universitat de Barcelona i, dos anys després, la càtedra de Pedagogia

General que va ocupar fins a la seva jubilació el 1987 als 69 anys d'edat. Per consegüent, el professor Sanvisens va ser qui va bastir el Departament de Pedagogia Sistemàtica de la Universitat de Barcelona que va endegar, a més a més, l'especialitzat de Pedagogia Sistemàtica, a redós dels plans d'estudis d'aquell moment, el Pla Maluquer (1969) i el Pla Suárez (desembre de 1973) que va permetre l'articulació d'especialitats en la llicenciatura en Ciències de l'Educació, entre les que figurava la de Pedagogia Sistemàtica, de la qual fou el veritable promotor.

Ara bé, hem de tenir present que no només va consolidar una especialitat de la llicenciatura de Pedagogia que s'estenia durant dos cursos, el quart i cinquè de carrera, sinó que també va conferir a la ciència pedagògica d'un corpus epistemològic basat en el model sistèmic i cibernètic que va facilitar el progrés de la disciplina en uns moments en què el marxisme des de l'esquerra i la tecnologia conductual des d'altres posicions havien colonitzat el fet educatiu. Val a dir que el professor Sanvisens –sempre des d'un pregó humanisme– va defensar una concepció humanística de la cibernètica, tal com va quedar evident en el títol del llibre *Cibernètica de lo humano*, que no és res més que un aplec dels escrits cibernètics editat l'any 1984 a instàncies del professor A. J. Colom Cañellas. En aquest punt, podem afegir que el professor Sanvisens també pot ser considerat un «pedagog de la consciència», des del moment que la consciència –en una línia que entronca amb Sòcrates i l'escola filològica catalana de Llorens i Barba– esdevé l'element autoregulator de l'ésser humà (Payà i Vilanou, 2016).

Convé fer notar que la tesi doctoral que va presentar el 1948 a Madrid, sota la direcció del Dr. Tomàs Carreras Artau, sobre el metge-filòsof Andreu Piquer, va ser una mena d'embrió del seu pensament

que, a més d'optar per l'eclecticisme, descansa sobre la filosofia i la medicina, és a dir, sobre la vida racional-intel·lectual i la vida biològica, o, el que és el mateix, la vida natural i la vida espiritual, sense tancar-se a la dimensió sobrenatural de l'ésser humà. El seu fill detalla com el professor Sanvisens assistia a les sessions sobre cibernètica que organitzava periòdicament l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, on acudia sovint acompanyat dels seus fills. Per Sanvisens, la unitat funcional es dona d'una manera relacional, perquè la clau de volta del seu sistema unitari rau, justament, en la relació que s'estableix entre allò filosòfic i allò mèdic, una mena de síntesi entre Sòcrates i Hipòcrates, una unitat que defineix la seva cosmovisió de l'ésser humà, del món i de les coses.

Paga la pena recordar que durant els seus anys de formació filosòfica havia seguit una línia de treball aristotèlica que, en basar-se en models biològics, permetia aquesta fusió amb la cibernètica des del moment que s'analitzen unitats orgàniques que funcionaven gràcies al principi de l'homeostasi. «Considerava que l'educació era un fet cibernètic, un fenomen d'informació, de regulació i de control, i, en conseqüència, d'optimització» (p. 127). D'acord amb el que diem, el professor Sanvisens fou pensador de la relació que així va ampliar el marc de possibilitat de l'analogia aristotèlica i tomista, si bé «en metodologia donava gran importància al mètode analògic, molt fructífer en teoria de sistemes» (p. 127). Al seu torn, el seu fill remarca que pel professor Sanvisens Marfull, «els valors són relacions, i tota teoria dels valors ha de ser una teoria de relacions» (p. 127). Amb aquest enfocament, la vida humana s'entén com un conjunt de relacions que, vistes des d'una perspectiva antropològica, abasten cinc dimensions que configuren l'ésser humà que es relaciona «amb allò físic, amb les altres persones, amb el

propi cos, amb la pròpia psique i amb allò espiritual, transcendent i sagrat» (p. 127). En la seva conferència «Las dimensiones del hombre», pronunciada el 1962 a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques, que va refer el 1994 amb afegits posteriors, i que es va incloure en el llibre *Doctor Alexandre Sanvisens Marfull, pedagog i pensador* (p. 253-275), es fa evident aquesta dimensió en cinc direccions de les relacions de l'ésser humà.

És hora de posar fi a aquest comentari que no té cap altre objectiu que destacar la impagable tasca del professor Alexandre Sanvisens Herreros per tal de donar a conèixer els aspectes de la intrahistòria del seu pare, del qual destaca quatre virtuts, a saber, prudència, perseverança, meticulositat i entusiasme (p. 132). Tot amb tot, no podem cloure aquestes línies sense referir-nos al paper i contribució de la seva esposa Maria Lluïsa Herreros Obejas (1920-2013) que va ser un veritable pal de paller i que va permetre que el seu espòs fes una fructífera carrera intel·lectual i acadèmica, no exempta de penúries i dificultats que només es van poder superar amb l'abnegada generositat i sacrifici de la seva esposa. Sobre aquest teló de fons, el seu fill Alexandre Sanvisens Herreros –sempre amb el suport dels seus germans– ha donat mostres, amb escreix, de la seva pietat filial amb aquest llibre que constitueix per a tots aquells que vam ser amics i deixebles del professor Alexandre Sanvisens Marfull una veritable joia, que cal servir a l'espera que algun dia es presenti una tesi doctoral sobre la seva vida i pensament. Mentrestant és un goig i una sort poder gaudir de la lectura d'aquest llibre que s'endinsa en la intrahistòria del professor Alexandre Sanvisens Marfull, i que a més emfasitza la seva vocació humanista i confirma el seu compromís pedagògic.

Referències

Homenaje al profesor Alexandre Sanvisens.
Coords. Buenaventura Delgado i María Luisa Rodríguez. Barcelona, Universidad de Barcelona – PPU, 1989.

Payà, M.; Vilanou, C. (2016) «Alberto Bonet y su estudio sobre la conciencia moral del niño (1927): a propósito de los primeros trabajos sobre la educación moral en la Universidad de Barcelona». *Historia de la Educación, Revista interuniversitaria*, núm. 35, p. 237-269.

Sanvisens Herreros, A. (1995) «Los últimos pensamientos del Dr. Sanvisens», *Espíritu*, XLIV, núm. 112, p. 235-237.

Sanvisens Herreros, A. (2005) «Filosofia i vida d'Alexandre Sanvisens Marfull», a *Doctor Alexandre Sanvisens Marfull, pedagog i pensador*. Barcelona, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, p. 15-47.

Sanvisens Marfull, A. (1969) *Memoria docente sobre concepto, método, fuentes y programa de pedagogía social, que presenta a la Agregaduría de Pedagogía social de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona*, 432 f.

Sanvisens Marfull, A. (1984) *Cibernética de lo humano*. Vilassar de Mar, Oikos-Tau.

Sanvisens Marfull, A. (2005) «Las dimensiones del hombre», a *Doctor Alexandre Sanvisens Marfull, pedagog i pensador*. Barcelona, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, p. 253-275.

Sanvisens Marfull, A. (2005) *Don Tomás Carreras i Artau, patrici gironí*. Barcelona, Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull.